

הקדמת העורך

"מקרא לישראל" הוא פירוש חדיש ומקצועי למקרא, הנסמך על רבדי התרבות היהודית לדורותיה. הפירוש שם לו למטרה את המשימות הבאות: להתחשב במיטב הידע על נוסח המקרא, בשים לב לעדות תרגומיו העתיקים ולגלגוליו במשך הדורות; להעריך את הצד האמנותי של המקרא, על סוגי הספרות השונים שבו, לאור המקבילות החוץ-מקראיות ובהתחשב בהישגי הפרשנות הקלאסית והחדשה; להביא את מיטב הידע על לשון המקרא, על יסוד חקר הלשונות השמיות, המילונאות והדקדוק המודרניים; להביא את סברות המחקר על התהוות הספרים, כולל בירור זיקתם ההדדית של חלקי המקרא השונים; לתאר את הצד הריאלי של המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים האחרונים והסברות ההיסטוריות החדשות; לבחון את עולמו הרעיוני של המקרא לאור תולדות המחשבה המקראית והחוץ-מקראית; להביא בפני הקורא דיונים שהתעוררו במשך הדורות בקשר לסוגיות הגותיות-פרשניות או היסטוריות מיוחדות – דיונים המשקפים את מקום המקרא בתרבות ישראל והעמים.

"זכר צדיק לברכה" (משלי י, ז)

בין הופעת הפירוש לפרקים מ-10 בספר ישעיה להופעתו של הפירוש לספר משלי הלכו לעולמם שני חברי למפעל "מקרא לישראל". ראשון, פרופסור משה גרינברג ז"ל שמשכני לשאת עמו בעול, עד שבקיץ תשס"ח (1998) נאלץ לפרוש ממלאכת העריכה בגלל מחלתו הממושכת. פרופסור גרינברג נפטר ביום ב' בסיון תש"ע (15 במאי 2010). השני היה הרב ד"ר רפאל פזנר, שהיה הסֵפֶר של "מקרא לישראל" מראשיתו. ד"ר פזנר עוד הספיק לקרוא את טיוטת הפירוש לספר משלי והתכונן להדפסת הספר. הוא נפטר לאחר מחלה קצרה ביום כ"ט בתשרי תשע"א (7 באוקטובר 2010).
יהי זכרם ברוך.

הקדמת המחבר

ברוך החונן דעת לברואים
המלמד בחסדו בינה לאנשים
שהחייני וקיימני והגיעני להשלים
ולהשכיל לפרש משלי חכמים

משלי שלמה הוא הספר הנשכח בתנ"ך. אין בו סיפורים מרתקים המושכים את הלב ואין בו הלכה פסוקה המחייבת את האדם בהתנהגותו. אין בו דברי ה' הנאמרים לעבדיו הנביאים ואין בו היסטוריה או מעשי ניסים. אין בו זכר לארץ־ישראל וירושלים, ולבית המקדש לעם ישראל ולבני ברית אין בו מקום בכלל. הספר איננו נקרא בבית הכנסת ברוב קהילות ישראל ואף פעם לא תפש מקום בולט בתפילה היהודית, לא בצייבור ולא ביחיד. כבר בימי בית־שני נתפרשה החכמה המוזכרת בו כתורת ה' למשה ולישראל, ולימים הולבשו דמויות המופיעות בו לבוש אלגורי על ידי המפרשים עד כדי כך שהמשמעות הבסיסית, הפילולוגית, של הכתוב נטשטשה וקולו המיוחד והסגולי של הספר נחטף ונשלל ממנו. מכיוון שחלקים גדולים בספר מורכבים ממאות משפטים שהקשר ביניהם איננו נראה לעין ולכאורה איננו גורם בהבנתם, קשה אפילו לעמוד על עיקר הכתוב בו. ואם לא די בחסרונות אלה, יש סבורים שהספר איננו מחדש דבר ושכול תורתו מובנות מאליהן לכל אדם הגון, בר דעת ובעל שכל ישר.

מעשה שהיה כן היה. לפני כשלושים שנה סיפרתי לפרופסור נחמה ליבוביץ ז"ל שעסקתי באותם ימים בלימוד ספר משלי לקראת בחינת המ"א שלי בחוג למקרא של האוניברסיטה העברית. למשמע הדברים התפקעה המורה הנערצה בצחוק ואמרה לי שספר משלי הוא ספר טיפשי וכלל אין בו צורך, שהרי כל אדם יודע שאם יהיה טוב יהיה לו טוב, ואם יהיה רע יהיה לו רע. אם כך מה מוסיף לנו ספר משלי?! אם אלה תכונותיו ואם זה אופיו בעיני גדולת המחנכות שקמו לישראל בימינו, אין פלא שהספר, שכולו חינוך לחיי חכמה ולערכי מוסר, לא נכלל בתכנית הלימודים בבתי הספר בארץ ורק מתי מעט מכירים אותו מלבד חצאי פסוקים פה (כגון "זכר צדיק לברכה" ו"צדקה תציל ממות") וחצי פרק שם ("אשת חיל").

ועם כול זאת ולמרות הכול ספר משלי קנה לעצמו אחיזה בתודעת העם. דברי הספר, שאינם אלא חלק קטן מ"שלושת אלפים משל" שדיבר שלמה (מל"א ה, יב), הם ראה נחרצת ששלמה המלך היה חכם מכול האדם; ואין ספק שבזכות הספר עתיד שלמה להגיד חכמה בסעודתו של משיח. בכול דור ודור זכה ספר משלי לפירושים חדשים ודבריו הותאמו לשיטות מחשבה שונות שהתחדשו ורווחו ביהדות. על אף שדברי הספר אינם מחייבים כדברי התורה, הם מובאים כדי להוכיח את חכמת התורה ובזכותם דברי תורה נחשבים דברי חכמה. יש לברך על כך שבשנים האחרונות הוכנס ספר משלי או פסוקים

הקדמת המחבר

ממנו למתכונת חידון התנ"ך הבין לאומי לנוער יהודי, והמתחרים מפגינים בקיאות נפלאה בספר מופלא זה, והלוואי יש בזה בשורה לבאות.

בחיבור פירוש זה לא שמתי לי למטרה לגאול את ספר משלי ולהעלותו מתהום הנשייה, כאילו יש בזה צורך. ספר משלי מלא חן וחכמה ואף קצת הומור. הוא מדבר בעד עצמו וזכויותיו עומדות לו, וקטונתי מלגאלו ומלזפותו. אף לא באתי לסקור, לסכם ולהציג בכלי שני או שלישי את מלוא הפרשנות העשירה שעמדה לספר משך אלפיים השנים האחרונות, למן כתבי ימי בית שני הנסמכים על ספר משלי ועד לאחרוני הפירושים הביקורתיים המופיעים חדשים לבקרים. אל לו לקורא לחפש בפירושי בית נכות שבו אצורות ונצורות כל הדעות שנאמרו לפני, כל המחשבות שהועלו על הכתב לפני, וכל מגמה ושיטה שהוחלה על הספר במשך הדורות ובימינו. פירושי איננו אנתולוגיה של דברי קודמי. אף לא התעברתי על כל ריב לא לי, ולא הבאתי גאולה לעולם בהבאת כל דבר בשם אומרו. את דעותיהם של קודמי הזכרתי לעתים בסתם או בלשון יש אומרים. ועם כול זאת, במקומות שדבקתי בפירוש מוגדר של פרשן מסוים שלא היה לנחלת הרבים, הזכרתי אותו בשמו. במקומות שסטיית מפירוש המקובל על הרוב כדי ללכת בדרך חדשה משלי, הקפדתי לנמק ולהצדיק את דברי, והזכרתי את עיקר דברי אחרים על מנת לאפשר לקורא להחליט בעצמו מי צדק.

מטרתי בפירוש זה לפרש את הספר כפשוטו, היינו כפי שהוא פרוש לפנינו בנוסח המסורה ולפי דקדוק הלשון ועיקר פירושי המלות, ובראש ובראשונה בהתחשב בעולם שבו הספר חובר ושממנו צמח. כדרכם של משלים המתאימים את עצמם לחיים המשתנים, אף המשלים בספרנו עשויים כולם לצאת על נסיבות שונות ומצבים מגוונים בחיי האדם ולקבל פירוש חדש בכל יישום ויישום, ואולי לזה התכוון רש"י באומרו על הפסוק הראשון "כל דבריו דוגמות". אך לא ניסיתי להסביר את הכתובים בהקשרים משתנים אלה כי אין שיעור לנסיבות ואין קץ לדמיון האדם שיזדקק למשל כדי להבין בעזרתו את נסיבות חייו.

הפירוש המוגש בזה הוא פירוש אישי המשקף את סגולותי הפרשניות האישיות, ואת אהבתי להתמודד עם טקסטים עתיקים פנים אל פנים; את נטיותי לזהות תכונות ספרותיות ומבניות ולנצלן ככלי בניתוח הטקסט ופירושו; את ענייני בספרות המזרח הקדום, שספר משלי גדל בתוכה והוא חלק ממנה. עם זאת, כבר אמר קוהלת "ואין כל חדש תחת השמש" והוסיף "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעלמים... אך אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה" (א, ט"א). משום כך לא התעלמתי מקודמי בפירוש הספר. אך פניתי אליהם ונעזרתי בהם רק אחרי שהשתדלתי להבין את פסוקי הספר למיטב יכולתי ובכוחות עצמי. במידה מסוימת נכתב פירוש זה מתוך הקונקורדנציה (של מנדלקרן דווקא) כי כצעד השני במלאכת הפירוש, אחרי עיון ראשון בפסוק, בדקתי כל מלה ומלה בקונקורדנציה כדי לברר את דרכי שימושה והוראותיה האפשריות, ועל ידי כך לפרש את הפסוקים בהקשר המידי של ספר משלי, ואחר כך בהקשר של המקרא כולו. רק אחרי התמודדות אישית עם הכתוב פניתי לפירושים הרבים ולמחקרים המגוונים שעמדו לפני כדי להיעזר בהם

הקדמת המחבר

במקום שהתקשיתי, לבחון את פירושי אם חשבתי שהבנתי את הכתוב, לתקן את פירושי במקומות שטעיתי (והיו רבים כאלה), ולהוסיף דעת ובינה במקומות שקצרה בינתי ודעתי חסרה. אם הרגשתי בסוף התהליך שלא הבנתי את הכתוב הודיתי בקשיים שעדיין עמדו בעינם, הגדרתי אותם כמיטב יכולתי והשארתי את הכתוב בצריך עיון. מה שסתם בן דויד יבוא תשבי ויפרש.

בפירוש זה, לא זאת בלבד שלא סיכמתי את כול שנאמר לפני, גם לא אמרתי את המלה האחרונה. ועם זאת אני מקווה שפירושי ישמש לחוקר, לתלמיד ולאדם המשכיל נקודת מוצא לתהליך המתמשך של לימוד הספר. בין הפירושים הרבים לספר משלי שלא פג טעמם ושפירושי לא בא להחליפם ייזכרו לטובה הפירושים היהודים הקלאסיים של רש"י ושל האחים לבית קמחי, פירושו הרגיש והקולע של אברהם כהנא, פירושו הקב והנקי של ריצ'רד קליפורד בסדרת OTL, פירושה המלומד של נילי שופק בסדרת עולם התנ"ך, ופירושו המקיף והממצה של מיכאל פוקס בסדרת AB (לימים AYB).

ראשית דרכי במלאכת הפירוש היתה בשנת תשנ"ח לקראת סוף שנת שבתון שביליתי במרכז ללימודי יהדות (Center for Jewish Studies) על יד אוניברסיטת פנסילבניה בפילדלפיה. כעבור עשר שנים, בשנת תשס"ח ובימי שנת פטור מהוראה שאת רובה הקדשתי לכתיבת הפירוש והשלמתו, חזרתי ל'מרכז' לחודש ימים לכלות את המלאכה ולכתוב את המבוא. אני מודה ל'מרכז' ולעומדים בראשו, פרופסור דוד רודרמן ופרופסור דוד גולדנברג שקיבלו אותי להיות חבר במכון והושיבוני בגן עדן לחוקרים למען אוכל מעץ הדעת. סוף סוף, בקיץ תשע"ב, השלמתי את בדיקת ההגהות שבבתי בספריית הקונגרס בווינגטון הברירה באולם הקריאה למזרח הקדום והבראיקה. אני מודה לספרניות ד"ר פגי פרלסטיין וד"ר אן ברנר על עזרתן האדיבה ועל אירוחן החם.

בין זה לזה, ובשנים שחלפו מאז ועד להבאת הספר לדפוס בתי האקדמי ומקום עבודתי הוא המחלקה למקרא, ארכיאולוגיה והמזרח הקדום באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בבאר-שבע. שם יצא לי להקדיש את רוב זמני למחקר, וללמד מפעם לפעם קורסים על ספר משלי ועל ספרות החכמה של המקרא ושל המזרח הקדום.

לכול עמייתי במוסדות אלה אני אסיר תודה על עידודם הייחודי, שיתוף הפעולה, האוון הקשבת והסבלנות שגילו למשמע מחשבותי, התלבטויותי וחידושי באין ספור הזדמנויות. במשך השנים נהניתי משיחות מפרות ומביקורת נוקבת ובונה מפי חברי ועמייתי למחלקה ישראל גוטמן ז"ל, דוד גלאט-גלעד, מאיר גרובר, ציפי טלשיר, חגית טרגן, חיים כהן, דליה עמארה, ואורלי קרן יבלי"ט. תודה מיוחדת לטובה פורטי ולשמיר יונה, החורשים לצידי בשדה ספרות החכמה, כל אחד בחלקתו, שחננו אותי מחכמתם, תבונתם וידיעותיהם בספר משלי ובספרות החכמה. אני מודה גם לתלמידתי גב' שירלי גרץ שעבדה עבורי בשנת תשנ"ט בבדיקת מראי המקום.

מעל כולם אני מודה לחברי ועמייתי הבכיר פרופסור (אמריטוס) שמואל אחיטוב, עורך סדרת 'מקרא לישראל', שהזמין אותי להשתתף במפעל. מן הסתם צירף אותי לסגל המפרשים תוך ציפיה שאתנדב לפרש את ספר ויקרא, או את ספר במדבר, אך ניאות לבקשתי לפרש דווקא את ספר משלי. בעריכת ספרי הצטיין שמואל בחינוך הנער לפי

הקדמת המחבר

דרכו ובנעימים, אך לא חשך ממני גם את שבט ביקורתו. שמואל הקדיש מאות שעות לעריכה נבונה ורגישה של כתב היד ולהבאת הספר לדפוס, ואין ספק שפירוש זה יציר כפיו לא פחות משיצא מתחת ידי. ובאותה נשימה אני מודה מקרב לב לרעייתו אראלה שנשאה בעול העריכה הלשונית.

אני אסיר תודה לקרן הישראלית למדעים על מענק מחקר שהעניקה לי לשנת תשנ"ט. אי אפשר לא להודות לרעייתי אן (חני) לבית רושבלב ולבני דניאל משה ("כָּדָרו") ששימשו לי מופתים חיים לאשת חיל עטרת בעלה ולבן חכם ישמח אב, ושבלעדיהם ובלי תמיכתם הבלתי נלאית בימי בריאות וחולי משך השנים לא הייתי יכול לכתוב ולהשלים את הפירוש הזה.

אחרון, אחרון אני מודה למורי ורבי פרופסור ר' משה גרינברג ז"ל שהיה יחד עם פרופסור אחיטוב יבלי"ט עורך הסדרה 'מקרא לישראל'. פרופסור גרינברג עודד אותי לפני שלושים שנה לא לנטוש את ספר משלי, לנשק את הספר פה אל פה ולא מבעד המטפחת של מפרשיו וחוקריו, וקבע על ידי כך את דרכי במחקר לא בספר משלי בלבד אלא בכל דבר מחקר שפניתי לעשות. חבל שלא זכיתי גם לעזרתו בעריכת הספר. אני תפילה שפירוש זה יהיה לתפארת לכולם. תודה ויישר כוחכם!

אבי מורי דב־בער (ברטרם) בן אביגדור ושיינה־בשיה, הלך לעולמו ביום שני כ"ו בתמוז תשע"ב והוא בן תשעים וחמש. אבא קיווה משך שנים לראות את הספר ולא זכיתי. יהי פירוש זה לספר משלי נר לנשמתו.

באר שבע

אביגדור הורוויץ

ט"ו באב תשע"ב

תוכן העניינים

הקדמת העורך ה
הקדמת המחבר ז
רשימת הקיצורים טו
רשימת האיורים ומקורותיהם יט

מבוא לספר משלי

- א. שם הספר 3
ב. מקומו של ספר משלי בכתבי הקודש 4
ג. מעמדו הקנוני של ספר משלי 4
ד. הרכב ספר משלי ואחדותו הספרותית 5
ה. התהוותו של ספר משלי 10
1. חיבור הקבצים ותיארוכם 10
2. סדר חיבור הקבצים 15
3. העיבוד הסופי של הספר 16
ו. הנסיבות בחיים של ספר משלי ורקעו החברתי 17
1. הקובץ השני (י, א – כב, טז) 18
2. הקובץ החמישי (פרקים כה–כט) 21
3. הקובץ הראשון (פרקים א–ט) 22
4. הקובץ השלישי (כב, יז – כד, כב) 23
5. הקובץ הרביעי (כד, כג'לד) 24
6. הקובץ השישי (פרק ל) 24
7. הקובץ השביעי (פרק לא) 24
ז. מונחים מיוחדים בספר משלי 25
מלים וביטויים ייחודיים ונדירים שאינם נמצאים בספרי מקרא אחרים 25 • מלים וצירופי לשון המופיעים רק בספרות החכמה 26 • מלים שכוחות במשלי, בספרות החכמה וגם בספרי מקרא אחרים 26 • מלים אופייניות לספרות החכמה, המופיעות לעתים גם בספרים אחרים 27 • מלים מתחום החכמה (גם אם הן מופיעות מחוץ לספרי החכמה) 27
ח. מונחי חכמה וכסילות, צדק ורשע – ספר משלי כספר של ניגודים 27
1. ניגודים 'שכליים': חכמים וכסילים 28
א. דמויות חיוביות ומידותיהן 28
חכמה, בינה ודעת 28 • חכם וחכמה 28 • נבון, מבין, איש תבונה, בינה ותבונה 29 • יודע ודעת 30 • משכיל ושכל 30 • ערום וערמה 31
ב. דמויות שליליות ומידותיהן 31
פתי ופתיות 31 • חסר לב 32 • בער 32 • אָוִיל, כסיל 32 • אוִיל וְאֹלֶת 32 • כסיל וכסילות 33 • לֵץ ולצון 33 • נבל 33
2. ניגודים מוסריים – צדיקים ורשעים 34
צדיק 36 • רשע 37
3. ניגודים נוספים 38
עצל וחורץ 38 • עשיר ורש 38 • אביון, דל, עני, רש, חסר 39 • ענוים וגאים 40
ט. מונחי הוראה ולימוד בספר משלי 40
1. מונחי הוראה 40
יס"ר ומוסר 40 • תוכחת ומוכיח 41 • עצה, מועצה ויועץ 42 • תורה והוראה 43 • צו"ה ומצוה 44 • דב"ר ודיבור 44 • אמ"ר, אמר, מאמר, אָמְרִים 45
2. מונחי לימוד 45
שמו"ע 45 • לָקַח, לָקַח 45 • קנ"ה 46 • מצ"א 46 • אל"ף 46 • למ"ד 46

- י. הנוסח והתרגומים הקדומים 46
1. מגילות מדבר יהודה 47
 2. התרגומים העתיקים 47
 - תרגום השבעים • הפשיטא 49 • התרגום הארמי 49 • הוולגטה 49
 3. נוסח המסורה 49
 - טעמי אמ"ת 50
- יא. ספר משלי וספרות החכמה המקראית 50
- יב. ספר משלי וספרות החכמה של המזרח הקדום 54
 1. ספרות חכמה מיסופוטמית בשומרית ואכדית 55
 - אוספי המשלים השומריים 55
 - הוראות שָׁרְפָךְ 56 • הוראות אור־נְנֶרְתָה 57 • עצות החכמה השומריות 57 • ציטוטים של משלים באפוסים השומריים 57
 - אוספים של משלים אכדיים ומשלים דו־לשוניים 58
 - אוסף אנקדוטות על בעלי חיים ובני אדם 59 • עצות החכמה האכדיות 59 • עצות הפסימיסט 60 • משלים בודדים ואקראיים 60 • חכמת שִׁפְי־אִמְלִי (Šimā milka). דושיח בין אב לבנו על ערש דווי 60 • עצה לנסיך 63 • דושיח פסימי בין עבד ואדוניו 63
 2. משלים בספרות החתית 64
 3. חכמה ארמית 64
 - אחיקר 64 • תרגילי סופרים ארמיים מִמְרָשָׁה מהתקופה ההלניסטית 65
 4. ההוראות המצריות 65
 - הוראות הנסיך חֶרְצֶדֶךְ (Hr-dd.f) 66 • ההוראות לכֶּא־גִּמְנִי 66 • הוראות פֶּתַח־חֶתֶפֶ 67 • ההוראות לפֶּרְעָה מְרִי־כֶּא־רַע 68 • הוראות אֲנִי 68 • הוראות אֶמְנֶאֶפָה 69 • הוראות עֲנַח־שֶׁשֶׁנֶק 72 • הוראות פֶּפִּירוס אינסינגר 74
 - יג. ספרות החכמה היהודית הבתר־מקראית 75
 - חכמת ישוע בן אלעזר בן־סִירָא 75
 - מגילות מדבר יהודה 77
 - דרכי היושר 78 • הוראות ב' 78 • 'אשרי', או 'פסבדו־משלי' 79 • 'האשה הזרה מקומאן' 80 • חיבור חכמתי (4Q185) 81 • 'מוסר למבין' ('חכמת רו נהיה') 82
 - ספר חכמת שלמה 86
 - אבות (פרקי אבות) 87
 - צוואת מוסר 91
 - יד. ספר משלי במסורת היהודית והנוצרית 91
 - טו. הפרשנות היהודית לספר משלי 98
 - רס"ג 100 • יפת בן עלי הלוי 100 • האי בן שרירא גאון 101 • שמואל הנגיד 101 • ר' יונה הספרדי אבן ג'נאח 101 • רש"י 102 • ראב"ע 102 • הפרשנים לבית קמחי 102 • ר' יוסף בר' יוסף אבן נבתיא 103 • רבנו יונה גירונדי בן ר' אברהם 103 • יהודה בן שלמה הכהן אבן ג'תקה 104 • ר' מנחם בן שלמה למשפחת המאירי 104 • עמנואל בן שלמה בן יקותיאל הרומי 104 • אבן כספי 105 • ר' בנימין בן יהודה ממשפחת הענונים ברומא 105 • רלב"ג 105 • ר' יצחק עראמה 105 • משה אלשיך 105 • אברהם בן יעקב גבישון 106 • הגר"א 106 • שד"ל 106 • המלבי"ם 106
 - טז. מבחר ביבליוגרפי 107
 1. מבחר פירושים יהודיים מסורתיים 2107 • 2. מבחר פירושים ביקורתיים 108 • 3. מבחר מבוואות ומחקרים על ספר משלי 109 • 4. מבחר ספרי מבווא למקרא שיש בהם פרקים על ספר משלי 109 • 5. מחקרים על ספרות החכמה 109 • 6. על סידור המשלים 110 • 7. עיונים בנושאים בודדים 111 • 8. עיונים בלשון ובסגנון ובביטויים בודדים 113 • 9. הנוסח והתרגומים הקדומים 115 • 10. ספרות חכמה מהמזרח הקדום 118 • 11. ספרות החכמה היהודית הבתר־מקראית 120 • 12. ספר משלי במסורת היהודית והנוצרית 123 • 13. על הפרשנות היהודית לספר משלי 124

פירוש

- קובץ ראשון: "משלי שלמה בן דוד" (פרקים א–ט) 127
כותרת ומבוא (א, א"ז) 128
הזהרה לא להתפתות לרוצחים וגנבים (א, ח"ט) 139
"חכמות" מוכיחה בשער העיר (א, כ"ג) 147
החכמה תגן על קונייה (פרק ב) 155
למצוא "חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם" – י"ד לאוויים (פרק ג) 168
שלוש הטפות (פרק ד) 193
האשה הזרה והאשה הרצויה (פרק ה) 205
ערבות, עצלות ורשעות (ו, א"ט) 214
הזהרה מאשת איש (ו, כ"ה) 226
האשה הזרה (פרק ז) 233
אני חכמה! – תהילה עצמית והומנה למצוא חכמה (פרק ח) 245
מרת חכמות ואשת כסילות (פרק ט) 266

כרך שני

- קובץ שני: "משלי שלמה" (י, א–כב, טז) 279
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק י) 284
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק יא) 299
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק יב) 314
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק יג) 324
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק יד) 333
לקט משלים (פרק טז) 347
לקט משלים ומשלים בודדים (פרק טז) 359
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק יז) 373
לקטי משלים ומשלים בודדים (יח, א–כב) 384
לקטי משלים ומשלים בודדים (יח, כג–יט, כט) 394
לקטי משלים ומשלים בודדים (פרק כ) 407
לקט משלים ומשלים בודדים (פרק כא) 421
עושר וזהירות בדרך (כב, א"ז) 434
לקט משלים (כב, ח"טז) 437
- קובץ שלישי: "דברי חכמים" (כב, יז–כד, כב) 441
"דברי חכמים" – "שלישים במעצות ודעת" (כב, יז–כד, כב) 449
- קובץ רביעי: "גם אלה לחכמים" (כד, כג–לד) 489
"גם אלה לחכמים" (כד, כג–לד) 490
- קובץ חמישי: "משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה" (פרקים כה–כט) 495
לקטי משלים וזוגות משלים (פרק כה) 496
הכסיל (כו, א"יב) 509
העצל (כו, יג"טז) 514
יחסי אנוש: ריב, מודון ושנאה (כו, יז–כח) 516
אקרוסטיכון ריק: לקטי משלים (כו, א–כב) 520
עצה לרועה (כו, כג–כז) 529
לקטי משלים וזוגות משלים (פרק כח) 531
לקטי משלים ואקרוסטיכון חלקי (פרק כט) 542
- קובץ שישי: "דברי אָגוֹר בְּיָקָה" (פרק ל) 553
"דברי אָגוֹר בְּיָקָה" – משלים מספריים (פרק ל) 556
- קובץ שביעי: מוסר אם למואל מלך משא ותהילת "אשת חיל" (פרק לא) 583
"דברי למואל" (לא, א"ט) 585
תהילת "אשת חיל" (לא, י"לא) 590
"אשת חיל" 595
- מפתחות
- כתובים מחוץ לספר משלי שבאו בספר 607
מלים וצירופים בלשונות עתיקות 627
טקסטים חוץ מקראיים 633
מקורות בתר־מקראיים 637
ספרות חז"ל 638

רשימת הקיצורים

פדר"א	פרקי דרבי אליעזר	יל"ש	ילקוט שמעוני	אבות	אב'
פסדר"כ	פסיקתא דרב כהנא	יר'	ירמיה	אהלות	אה'
פסח'	פסחים	ירוש'	ירושלמי	איכה רבה	איכ"ר
פר'	פרשה	יש'	ישעיה	אסתר	אס'
פש'	פשיטתא	כלא'	כלאים	בבא בתרא	ב"ב
צפ'	צפניה	כר'	כריתות	ביכורים	ביכ'
קדמ'	יוסף בן מתתיהו,	כת'	כתובות	בכורות	בכ'
קדמוניות היהודים		לסה"נ	לספירת הנוצרים	בבא מציעא	ב"מ
קה'	קהלת	לפסה"נ	לפני ספירת הנוצרים	במדבר	במ'
קה"ר	קהלת רבה	לק"ט	לקח טוב	במדבר רבה	במ"ר
קיד'	קידושין	מג'	מגילה	בן-סירא	ב"ס
ראב"ע	ר' אברהם בן עזרא	מי'	מיכה	בבא קמא	ב"ק
רד"ק	ר' דוד קמחי	מיד'	מידות	בראשית	בר'
ר"ה	ראש השנה	מכש'	מכשירין	ברכות	ברכ'
רו"ר	רות רבה	מל'	מלאכי	בראשית רבה	בר"ר
רי"ק	ר' יוסף קרא	מל"א	מלכים א	גיטין	גיט'
ריק"ם	ר' יוסף קמחי	מל"ב	מלכים ב	דברים	דב'
ר"ל	רוצה לומר	מנ'	מנחות	דברים רבה	דבר"ר
רמ"ק	ר' משה קמחי	מע'	מעשרות	דיבור המתחיל	ד"ה
רס"ג	ר' סעדיה גאון	מעו'	מעילה	דברי הימים א	דה"א
רשב"ם	ר' שמואל בן מאיר	מ"ק	מועד קטן	דברי הימים ב	דה"ב
רש"י	ר' שלמה יצחקי	מק'	מקואות	דברי הימים	דה"י
שבז'	שבועות	מ"ש	מעשר שני	דמאי	דמ'
שבי'	שביעית	מש'	משלי	דניאל	דנ'
שה"ש	שיר השירים	נ"א	נוסח אחר	הושע	הו'
שהש"ר	שיר השירים רבה	נג'	נגעים	הוריות	הור'
שופ'	שופטים	נדר'	נדרים	ויקרא	וי'
שמ'	שמות	נח'	נחום	ויקרא רבה	וי"ר
שמ"א	שמואל א	נחמ'	נחמיה	זבחים	זבח'
שמ"ב	שמואל ב	ס'	ספר	זכריה	זכ'
שמ"ר	שמות רבה	סנה'	סנהדרין	חבקים	חב'
שק'	שקלים	סע'	סעיף	חגיגה	חג'
ת"א	תרגום אונקלוס	עב'	עבדיה	חולין	חול'
תה'	תהלים	עד'	עדויות	חשמ"א	חשמ"א
תוס'	תוספתא	עו"נ	עזרא ונחמיה	חשמ"ב	חשמ"ב
ת"י	תרגום יונתן	עוק'	עוקצין	טהרות	טהר'
ת"י א	תרגום ירושלמי א	ע"ו	עבודה זרה	טבול-יום	ט"י
ת"י ב	תרגום ירושלמי ב	עז'	עזרא	יבמות	יב'
ת"כ	תורת כוהנים	עיר'	עירובין	ידים	יד'
תמו'	תמורה	עמ'	עמוס	יהושע	יהו'
תע'	תענית	ער'	ערכין	יובלים	יוב'
תר'	תרומות			יחזקאל	יח'

רשימת הקיצורים

- אנצ' מקר' = אנציקלופדיה מקראית א-ט, ירושלים תש"י-תשמ"ט
בימים הרחוקים ההם = ש' שפרה וי' קליין, בימים הרחוקים ההם. אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל-אביב תשנ"ז
גריניץ, מספרות מצרים העתיקה = י"מ גריניץ, סיפורים, מזמורים ומשלים מספרות מצרים העתיקה, ירושלים תשל"ה
הכתב והמכתב = ש' אחיטוב, הכתב והמכתב. אסופת כתובות מארץ-ישראל ומממלכות עבר הירדן מימי בית-ראשון (מהדורה שנייה מורחבת ומתוקנת), ירושלים תשע"ב
ירוש' = תלמוד ירושלמי; ציוני העמודים בספרות לפי מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א
מכילתא = מכילתא דרבי ישמעאל (מהדורת האראוויטץ-רבין)², ירושלים תש"ך (דפוס צילום ירושלים תשנ"ה)
פורטן וירדני, תעודות ארמיות = ב' פורטן וע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה א-ד, ירושלים תשמ"ו-תשנ"ט
פסדר"כ = פסיקתא דרב כהנא (מהדורת י"י מנדלבוים), ניו-יורק תשמ"ו
קאולי = A. E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1923 (reprinted Osnabrück 1967)
קויפמן, האמונה הישראלית = י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית א-ה, תל-אביב תרצ"ז-תשט"ו
קריילינג = E. G. Kraeling, *The Brooklyn Museum Aramaic Papyri*, New Haven 1953
רד"ק ספר השרשים = ר' דוד קמחי, ספר השרשים (מהדורת J. H. R. Biesenthal and F. Lebrecht), ברלין 1847 (דפוס צילום ירושלים תשכ"ז)
Alster, *Proverbs of Ancient Sumer* = B. Alster, *Proverbs of Ancient Sumer: The World's Earliest Proverb Collections 1-2*, Bethesda, MD 1997
Alster, *Wisdom of Ancient Sumer* = B. Alster, *Wisdom of Ancient Sumer*, Bethesda, MD 2005
ANEP = J. B. Pritchard, *The Ancient Near East in Pictures Relating to the Old Testament*², Princeton 1969
ANET = J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*³, Princeton 1969
BWL = W. G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1960
CAT = M. Dietrich, O. Loretz and J. Sanmartin, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*, Münster 1995
KAI = H. Donner – W. Röllig, *Kanaanäische und aramäische Inschriften 1-3*, Wiesbaden 1964-1968; ⁵ Wiesbaden 2002
Foster, *BM*³ = B. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*³, Bethesda, MD 2005
Gesenius = *Gesenius' Hebrew Grammar* as edited and enlarged by the late E. Kautzsch, second English edition revised [...] by A. E. Cowley, Oxford 1910
Joüon-Muraoka = P. Joüon and T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma 2006
Lichtheim, *AEL* = M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature 1-3*, Berkeley – Los Angeles – London 1973-1980

רשימת הקיצורים

AB	Anchor Bible (=AYB)
<i>AcOr</i>	<i>Acta Orientalia</i>
<i>AHw</i>	W. von Soden, <i>Akkadisches Handwörterbuch</i> 1–4, Wiesbaden 1965–1981
<i>AJSL</i>	<i>American Journal of Semitic Languages and Literature</i>
AYB	Anchor Yale Bible (continuing AB)
<i>BHQ</i>	<i>Biblia Hebraica Quinta</i>
<i>BHS</i>	<i>Biblia Hebraica Stuttgaetensia</i>
<i>BJRL</i>	<i>Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester</i>
BKAT	Biblischer Kommentar: Altes Testament
<i>BN</i>	<i>Biblische Notizen</i>
<i>BZ</i>	<i>Biblische Zeitschrift</i>
BZAW	Beihefte zur <i>ZAW</i>
<i>CAD</i>	<i>The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago</i>
CB	Cambridge Bible
<i>CBQ</i>	<i>Catholic Biblical Quarterly</i>
DJD	Discoveries in the Judaean Desert
EA	El-Amarna
<i>HALOT</i>	L. Koehler, W. Baumgarten and J.J. Stamm, <i>The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament</i> , Leiden – Boston – Köln 2001
HKAT	Handkommentar zum Alten Testament
<i>HS</i>	<i>Hebrew Studies</i>
HSAT	Die Heilige Schrift des Alten Testamentes
<i>HUCA</i>	<i>Hebrew Union College Annual</i>
<i>IB</i>	<i>The Interpreters Bible</i>
<i>JANES</i>	<i>Journal of the Ancient Near Eastern Society</i>
<i>JAOS</i>	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
<i>JBL</i>	<i>Journal of Biblical Literature</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hebrew Scriptures</i>
<i>JNES</i>	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
<i>JQR</i>	<i>Jewish Quarterly Review</i>
<i>JSOT</i>	<i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
JSOTS	<i>JSOT</i> , Supplement
<i>JSS</i>	<i>Journal of Semitic Studies</i>
<i>JTS</i>	<i>Journal of Theological Studies</i>
KAT	Kommentar zum Alten Testament
KHAT	Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament
n.s. / o.s.	new series / old series
<i>NABU</i>	<i>Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires</i>
OTL	Old Testament Library
<i>OTS</i>	<i>Oudtestamentische Studiën</i>
<i>RB</i>	<i>Revue Biblique</i>
<i>RSR</i>	<i>Recherches de Science Religieuse</i>

רשימת הקיצורים

SAA	State Archives of Assyria
SAAB	<i>State Archives of Assyria Bulletin</i>
ST	<i>Studia Theologica</i>
SVT	Supplement to <i>VT</i>
TUAT	Texte aus die Umwelt des Altes Testaments
TZ	<i>Theologische Zeitschrift</i>
UF	<i>Ugarit-Forschungen</i>
VT	<i>Vetus Testamentum</i>
WCJS	<i>Word Congress of Jewish Studies</i>
ZAH	<i>Zeitschrift für Althebraistik</i>
ZAW	<i>Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft</i>

רשימת האיורים ומקורותיהם

- מאעת. אלת האמת והסדר הקוסמי 182
על פי, N. de Garis Davies, *The Mastaba of Ptahhetep and Akhethetep at Saqqara* 1, London 1900, pl. IV, no.13
- האלה למה מעניקה חיים למלך. חותם גליל מאוגרית (תקופת הברונזה התיכונה) 183
על פי P. Amiet, *Sceaux-cylindres en hématite et pierres diverses*, Paris 1992, p. 28, no. 41
- שלמנאסר ג' מלך אשור (858–824 לפסה"נ) תוקע כף למרדך-זכר-שמי מלך בבל (850 לפסה"נ) 218
על פי S. Parpola and K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* (SAA 2), Helsinki 1988, Frontispiece
- "אשה בחלון". שנהב משומרון בסגנון פיניקי. מאה ט' לפסה"נ 236
על פי B. Reike and L. Rost, *Biblich-historisches Handwörterbuch* 1, Göttingen 1962, col. 470
- מפת העולם מספר (700–500 לפסה"נ) 259
על פי W. Horowitz, "The Babylonian Map of the World", *Iraq* 50 (1988), p. 152
- כוהן בלבוש של אפפלו. תבליט קיר בארמון של אשורנצרפל ב' מלך אשור (883–859 לפסה"נ). כלח (תל נמרוד) 270
על פי A. Jeremias, *Handbuch der altorientalischen Geiskultur*², Berlin and Leipzig 1929, p. 353, fig. 183
- אבן כדרו משושן מימי המלך הבבלי מרדך-נדן-אחי (1098–1081 לפסה"נ) 459
על פי A. L. Millin, *Monuments antiques, inédits ou nouvellement expliqués* 1, Paris 1802, pl. 9
- שקילת הלב. איור ל'ספר מתים' מצרי (שושלות י"ח–כ"א) 484
על פי E. Naville, *Das ägyptische Totenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie* 1, Berlin 1886, pl. CXXXVI

מבוא לספר משלי

הוא ספר אדיר חכמה ודעת ומוסר מלא. הוא ספר משלי שלמה בן דוד. סדר שם כל המידות להבחין חין ערכן. שבח את החמודות גנה את הפכן. רבינו בחיי (מהר"ד שעוועל), עמ' ו

א. שם הספר

ספר משלי מכונה במקורות היהודיים "משלי" או "משלי שלמה"; ביוונית Παροιμία (Σαλαμώνωντος), בלטינית Liber Proverbiorum, ובסורית מתלי (ובשפות אירופה Sprüche Salomos, Proverbs, וכו'). שם זה נקבע על פי המנהג לקרוא ליצירה ספרותית לא על שם מחברה, לא על שם דמות עיקרית ולא על שם תוכנה, אלא על שם המלה הראשונה ביצירה, או אחת המלים הראשונות, או המשפט הראשון ביצירה. שורשי מנהג זה במזרח הקדום, כך למשל, כתבים מיסופוטמיים נקראים על שם המלים הראשונות כגון *enūma eliš* ('כאשר מִמַעַל'; סיפור הבריאה הבבלי) או *inu Anum Šīrum* ('כאשר האל אָנַם הנישא'; חוקי חמורבי). שמות אלה מופיעים בקולופונים של הלוחות שעליהם כתבו את היצירות ובקטלוגים ספרותיים, וכך מפנים אליהם בחיבורים אחרים כגון מכתבים. במקרא הוא חל על חמשת חומשי תורה ומגילות שה"ש ואיכה. לפי י"א זליגמן (בעל פה) עדות לקדמות המנהג בישראל נמצאת במל"א כב, כח, כתוב המזהה את מיכיהו בן ימלה עם מיכה המורשתי על ידי המובאה מנבואתו המתחילה במלים "שמעו עמים כלם" (מל"א כב, כח = מי' א, ב).

ספר משלי נקרא על פי תוכנו גם "ספר מְשָׁלוֹת" (גיט' לה, ע"א: "וספר תהלים אחד וספר איוב וממשלות") ומצאנו אצל היירונימוס את התעתיק Masaloth, ואצל אוריגנס Misloth. שם אחר המשקף את תוכן הספר הוא "ספר החכמה", המוזכר בפיוט לשחרית ליום שני של ראש השנה: "סמכתי יתדותי בספר חכמה / מענה רך ישיב חמה" (מש' טו, א). רס"ג קרא לו "ספר דרישת החכמה" (וגם "חכמה", "חכמה לימודית", ו"חכמת המידות הטובות"). שמות דומים רווחו אצל אבות הכנסייה כגון "ספר משלי שלמה הוא חכמה" (ἡ καὶ Σοφία), "חכמה של כל המידות" (πανάρητος σοφία), "חכמה פדגוגית" או "ספר החכמה".

ב. מקומו של ספר משלי בכתבי הקודש

לפי התלמוד הבבלי (ב"ב יד, ע"א): "סדרן של כתובים רות וספר תהלים ואיוב ומשלי קהלת שיר השירים וקניות דניאל ומגילת אסתר עזרא ודברי הימים". בסדר תהלים, איוב ומשלי אווזים כתר ארם צובה וכתב יד לנינגרד B19a, והספרים מכונים לפי ראשי התיבות ספרי

תא"ם. אך במסכת ברכ' נו, ע"ב רשומים "כתובים גדולים" לפי הסדר תהילים, משלי ואיוב (ספרי אמ"ת) וזה סדר הספרים בכתבי יד אשכנזים וברוב הדפוסים. שלושת הספרים מקובצים יחד בגלל אורכם ואף בגלל הטעמים המיוחדים להם (טעמי אמ"ת). הסדר תהילים, משלי ואיוב אמור להיות כרונולוגי אם כי מחלוקת בעניין תאריכו של איוב גורמת להבדל בין השיטות. הסדר תא"ם משקף גם את סדר הספרים לפי גודלם היחסי: בתהלים קן פרקים, באיוב מב פרקים ובמשלי לא פרקים.

ג. מעמדו הקנוני של ספר משלי

לדעת החוקרים ספר משלי הוא אחד מספרי המקרא שבעת העתיקה ואצל חז"ל הובעו ספקות לגבי הכללתם בין כתבי הקודש וכשרותם לקריאת הרבים. לדעה זו הובאו שני מקורות.

א. בבבלי שבת ל, ע"ב מצינו:

ואף ספר משלי בקשו לגנוז שהיו דבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנוזוהו אמרי (אמרו) ספר קהלת לאו עיינינן ואשכחינן טעמא (האם לא עיינו ומצאו טעם?), הכא נמי ליעיינן (גם כאן יעיינו). ומאי דבריו סותרים זה את זה כתיב "אל תען כסיל כאולתו" (מש' כו, ד) וכתוב "ענה כסיל כאולתו" (מש' כו, ה). לא קשיא (לא קשה) הא בדברי תורה הא במילי דעלמא (בדברי חולין).

ב. לפי אבות דרבי נתן א, ד (נוסח א):

הוּו מתונין בדין. כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדין. שכל המתין בדין מיושב בדין. שנאמר: "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה" (מש' כה, א). ולא שהעתיקו אלא שהמתינו. אבא שאול אומר: לא שהמתינו אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים: משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו. שהם היו אומרים: מְשָלוֹת [הן] ואינן מן הכתובים ועמדו וגנוזו אותם. עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם".

בהמשך מובאות דוגמאות לכתובים שהתקשו בהם:

שנאמר: "וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב" וגו'. "והנה אשה לקראתו שית זונה ונצרת לב. המיה היא וסררת בביתה לא ישכנו רגליה. פעם בחוץ פעם ברחבות ואצל כל פנה תארב. והחזיקה בו ונשקה לו העזה פניה ותאמר לו. זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי. על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך. מרבדים רבדתי ערשי חטבות אטון מצרים. נפתי משכבי מר אהלים וקנמון. לכה נרוה דדים עד הבקר נתעלסה באהבים. כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרוחק. צרור הכסף לקח בידו ליום הפסא יבא ביתו" (מש' ז, י"ב). וכתוב בשיר השירים: "לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים. נשכימה לכרמים נראה אם פרחא הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דדי לך" (ז, יב"ג). וכתוב בקהלת: "שמח בחור בילדותיך ויטיבך לבך

ד. הרכב ספר משלי ואחדותו הספרותית

בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט" (יא, ט). וכתוב בשיר השירים: "אני לדודי ועלי תשוקתו" (ו, יא). הווי לא שהמתינו אלא שפירשו.

אבל במקורות אלה אין עדות שמעמד הספר היה בספק. לפי הדיון הזה, בתחילה, מימי שלמה עד לימי חזקיהו, התקשו בתוכן האירוטי בפסקות מסוימות במשלי, קהלת ושה"ש ובגלל קשיים אלה רצו לגנוז את הספרים. אך אנשי חזקיהו מצאו להם פירושים מתאימים. מכאן שבימי חז"ל הספרים לא היו גנוזים ואף לא ניסו לגנוז אותם אלא שאנשים התפלאו על כשרותם של הספרים לקריאת הציבור והסבירו שכבר בימי חזקיהו פורשו הכתובים הבעייתיים.

מ' הרן, האסופה המקראית – תהליכי הגיבוש עד סוף ימי הבית השני ושינויי הצורה עד מוצאי ימי הביניים א, ירושלים תשנ"ו, עמ' 293–296

ד. הרכב ספר משלי ואחדותו הספרותית

ספר משלי עשוי קבצים קבצים. כל קובץ ואופיו הסגנוני והתוכני המיוחד. כל קובץ הוא אוסף עצמאי של הטפות, הוראות, נאומים ומשלים בודדים. יש סימנים לקו נרטיבי העובר דרך כמה מהקבצים (ראו להלן), אך למעשה כל הוראה, הטפה, נאום ומשל יכולים לעמוד לעצמם וכבר נאמר כמילתא דבדיחותא שאין בספר משלי קשר בין פסוק לפסוק.

אין אחדות דעים בין המפרשים והחוקרים לגבי הרכב הספר וחלוקתו הנכונה. מדרש שהש"ר (א, י) מחלק את הספר לשלושה קבצים לפי הכותרות: "משלי שלמה" (א, א), "משלי שלמה" (י, א), ו"משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה" (כה, א), ונראה שראה באגור (ל, א) ולמואל (לא, א) כינויים לשלמה כך שהדברים המיוחסים להם יכולים להיכלל עם דברי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה. בן-סירא חילק ספרו לארבעה חלקים כחיקוי לספר משלי הנחלק לארבעה חלקים לפי הכותרות בראש פרקים א, י, כה ול (סגל). המאירי חילק את הספר לחמישה חלקים שהם שלושת החלקים שהצביע עליהם מדרש שהש"ר, ולהם מצטרפים דברי אגור, ודברי למואל. פוקס הצביע על חמישה קבצים (המתחילים בא, א; י, א; כב, יו; כד, כג; כו) ובפרקים ל–לא ראה ארבעה נספחים. סָגַל זיהה בספר שלושה-עשר קבצים. את הקובץ הראשון של "משלי שלמה" חילק לשני קבצים. לדעתו מש' ו, א"ט הוא קובץ לעצמו ונטע זר שנתחב לתוך פרקים א–ט. מסיבות סגנוניות חילק את הקובץ השני של "משלי שלמה" לשלושה קבצים (י, א–יד, כה; יד, כו–טז, טו; טז, טז–כב, טז). את "דברי חכמים" חילק לשני קבצים (מש' כב, יז–כג, יא; כג, יב–כד, כב), את דברי אגור לשני קבצים (ל, א"י, טו'–לג), וגם את דברי למואל חילק לשני קבצים (לא, א"ט, י"לא [מזמור אשת חיל']).

נראה לי שיש לחלק את הספר לפי הכותרות המשייכות את הקבצים למחברים שונים, וכל יחידה שאין בראשה כותרת עצמאית שייכת לקובץ שהתחיל בכותרת הקודמת לה. אם כך נחלק את הספר נמצא שיש בו שבעה קבצים עיקריים: (1) "משלי שלמה בן דוד" (א–ט);

(2) "משלי שלמה" (י, א – כב, טז); (3) "דברי חכמים" (כב, יז – כד, כב; לפי הכותרת בשבעים); (4) "גם אלה לחכמים" (כד, כג-לד); (5) "משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה" (כה, א – כט, כז); (6) "דברי אגור בן יקה המשא" (ל, א-לג); (7) "דברי למואל מלך משא" (לא, א-לא). לפי חלוקה זו מספר הקבצים בספר עולה למספר הטיפולוגי שבע, שהוא גם מספר השלמות, ושמה יש במבנה זה הד למש' ט, א: "חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה", לומר לך כי שבעת עמודי ביתה של מרת חכמות הם שבעת קובצי ספר משלי. יש הרואים בדברי אגור בן יקה הנאמרים בלשון מדבר (מש' ל, א-ט) קובץ לעצמו, אך לסופם (פס' זט) יש אופי מספרי ("שתים שאלתי") כך שגם הם מצטרפים למשלים המספריים בהמשך הפרק (ראו להלן).

אפשר שגם מש' ל, ט-לג מהווה קובץ נפרד כך שיש בספר שמונה קבצים, וזה אם "לעלוקה" היא כותרת שפירושה "שייך" (לחכם בשם) עלוקה" (רבנו תם ובעקבותיו גרינץ). אולם פירוש זה אינו מסתבר (ראו על אתר), וניתן לטעון שדברי עלוקה שכולם משלים מספריים נחשבו בעיני העורך כהמשך של המשלים המספריים בסוף דברי אגור.

רוב המפרשים רואים באקרוסטיכון האלפביתי 'אשת חיל' (מש' לא, י-לא) קובץ עצמאי גם בגלל אופיו המיוחד וגם משום שתרגום השבעים מפריד בינו לבין פס' א-ט על ידי 'משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה' (פרקים כה-כט; לסדר בשבעים ראו להלן, עמ' 47-48). אך כפי שיתפרש להלן (עמ' 583-584) פרק לא כולו מאוחד מבחינה ספרותית. גם אם מוזמור 'אשת חיל' היה בתחילה חיבור עצמאי, עצמאותו בוטלה כאשר אוחד עם דברי למואל (ראו שם) והחלוקה בתרגום השבעים היא משנית (ראו להלן, עמ' 48) ועוד זאת, גם "דברי חכמים" וגם "משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה" נחתמים באקרוסטיכונים חלקיים (כד, א-כב; כט, כב-כז) וכשם שאין לראות באקרוסטיכונים ההם קבצים עצמאיים בגלל ייחודם הספרותי, כך גם אין לראות במוזמור 'אשת חיל' קובץ לעצמו. חלוקת הספר על פי הכותרות חופפת ומשקפת את החלוקה לפי סגנון וצורה ובמידה מסוימת אף לפי תוכן, ולכל אחד משבעת הקבצים יש אופי ספרותי משלו.

הקובץ הראשון (א-ט) מורכב מפתיחה (א, א-ז) ואחריה שורה של כשש-עשרה הטפות ונאומים מפותחים המורכבים מכמה פסוקים כפי שיוסבר בגוף הפירוש. רוב ההטפות פותחות בפנייה לבן או לבנים ובדברי זירו ויעידוד לשמוע לחכם, ונמשכות בעצה או הוראה על נושא התנהגותי מוגדר. בקובץ זה יש שלושה נאומים של החכמה המואנשת ואף מעין הימנון בשבח החכמה. בפרקים אלה שלוש דמויות נשיות – מרת חכמות, אשת כסילות ואשה זרה – משחקות תפקידים מרכזיים. גם מצאנו תיאור אידיאלי קצר של האשה החוקית, אשת הנעורים (ה, ט-יט). אפשר שהקול המדבר בפרק ז הוא קול של אשה (ראו שם) ואולי היא האם. הקובץ הזה מוקף במסגרת (אינקלוסיו) המורכבת מא, ה: "שמע חכם ויוסף לקח... יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אוילים בוז", וט, ט-י: "תן לחכם ויחכם עוד הודע לצדיק ויוסף לקח. תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדשים בינה". כמו כן, א, ח-יט מקביל לט, יג-יח, יא, כ-לג מקביל לט, א-ז בסדר מצולב (א, ב/ב, א) כך שיש מעטפה ספרותית כפולה לקובץ (לפרטים ראו להלן, עמ' 127, ובדיון על ט, יג-יח)

הקובץ השני של הספר (י, א – כב, טז) הוא החלק הגדול ביותר בספר ויש בו 375 פסוקים